

ДОВГІ МОГИЛИ БАБИНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

Статтю присвячено дослідженню видовжених курганных споруд доби переходу до пізньої бронзи на теренах України. Наведено характерні приклади різних типів довгих могил та окреслено їхні основні конструктивні особливості. Зазначено аналогічні тенденції в сакральній архітектурі серед синхронних культур Східної Європи.

Довгі могили є одними з унікальних старожитностей доби палеометалу, які вже понад чверть століття є об'єктом досліджень вітчизняних та зарубіжних археологів [1]. У контексті процесу наукового пізнання цього феномену особливого значення набуває аналіз практики будівництва видовжених курганных споруд за часів бабинської культури, адже на сьогодні не має окремої праці з даної проблематики [2].

Для з'ясування особливостей сакральної монументальної архітектури носіїв бабинської спільноти нами проаналізовано опубліковані матеріали поховальних комплексів, у контексті яких зафіксовані ознаки ритуальної практики бабинців. У результаті було виявлено 25 пам'яток, які, на нашу думку, можна віднести до категорії довгих могил (табл. 1). Отримані дані дають змогу виявити деякі характерні особливості курганної архітектурної традиції в період переходу від середньої до пізньої бронзи.

Кількість випадків зведення видовжених курганных споруд значно поступається практиці побудови стандартних концентричних курганів чи досипок. Порівнювали дані щодо загальних тенденцій у курганному будівництві бабинської культури, наведені Р. О. Литвиненком для теренів, що відповідають географічним рамкам дослідження [3]. Довгі могили становлять лише близько 7 % від загальної кількості об'єктів

Щодо географічного розподілення усієї сукупності видовжених курганных споруд у межах Лівобережної України, то найбільша їх кількість зосереджена на території Середньої Сіверсько-донецчини та Донецького кряжу (12 пам'яток) та Орільсько-Самарського межиріччя (7 пам'яток). Значно слабше практика зведення видовжених курганных споруд репрезентована у Східноукраїнському Лісостепу (5 пам'яток). У межах Дніпро-Молочанського та Дніпро-Дністровського межиріччя та у Степовому Криму традиція побудови довгих курганів фактично не представлена. Отже, географічне розподілення видовжених курганных споруд, в цілому, узгоджується з висновками Р. О. Литвиненка щодо зосереджен-

ня переважної більшості нестандартних випадків курганної архітектури періоду переходу до пізньої бронзи в межах так званого Азово-Дніпро-Донецького осередку культурогенези бабинської культури [4].

Виявлені випадки нестандартного курганного будівництва проаналізовано на основі типологічних принципів, розроблених В. В. Отрощенко для старожитностей зрубного часу [5]. Слід відзначити переважання випадків зведення довгих могил І групи (19 пам'яток, або 76 % від загальної кількості довгих могил). Це підтверджує припущення І. А. Післарія та І. Ф. Ковальової щодо основного принципу побудови видовжених курганных споруд за доби переходу до пізньої бронзи, а саме – приєднання локальних насипів, що змінюють концентричну та напівсферіодну архітектоніку вже існуючих конструкцій [6]. Пам'ятки ІІ типологічної групи представлені лише у трьох випадках, а ІІІ групи – у двох. При цьому довгі могили із з'єднувальним досипанням не представлені поза зоною Азово-Дніпро-Донецького осередку культурогенези.

Проілюструємо специфіку курганної архітектурної традиції носіїв бабинської культури на конкретних матеріалах. Характерним прикладом модифікації довгої могили І типу є видовжений курган 2 курганної групи «Ударник» (рис. 1.1).

Ця пам'ятка була досліджена 1988 р. експедицією відділу охорони пам'яток археології ДОКМ. Курган входив у контекст курганної групи «Ударник», що складалася із 4 насипів, витягнутих ланцюжком по лінії схід-південний схід – захід-північний захід. Розташовувалася група на вершині вододілу, в 1,5 км на південь від східної окраїни с. Новоолександрівка Червоноармійського району Донецької області. Курган 2 разом із курганом 3 цієї ж групи являв собою єдиний комплекс довгої могили та займав центральну позицію в курганному ансамблі. Під час досліджень було встановлено, що у період переходу від середньої до пізньої бронзи курган 2 був окремим об'єктом, а час об'єднання з к.3 відповідає

Таблиця 1. Довгі могили бабинської культури

Код	Пам'ятка	Область	Тип	Орієнтація осі	Довжина по осі	Діаметр(и)	Висота	Позиція в ансамблі	Примітки
1	Михайлики, к. 1	Полтавська	I	ПнС-ПдЗ	36	22	2,3	одиначна	
2	Білики, к. 1	Полтавська	I	Пн-Пд	50	42	0,8	ней-тральна	
3	Петропілля I, к. 3	Харківська	I	ПнЗ-ПдС	-	-	-	-	
4	Копани II, к. 1.	Харківська	III	Пн-Пд	32	27	1	-	
5	Єгоровка I, к. 1.	Харківська	III	С-З	36	33	1	-	
6	Пришиб, к. 2	Луганська	II	С-З	84	60	2	домі-нантна	
7	Лисичанський НЗ, к. 2	Луганська	I	ПнЗ-ПдС				-	
8	Привольє, к. 11	Луганська	I	ПнЗ-ПдС	34	18	2	-	в основі кам'яні кургани
9	Привольє, к. 13	Луганська	I	Пн-Пд			2	-	в основі кам'яні кургани
10	Миколаївка [Л], к. 1	Луганська	I	Пн-Пд	-	-	1,7	-	в основі кам'яний курган
11	Великий Суходіл, к. 2/3	Луганська	I	-	-	-	-	-	
12	Молодогвардійськ, к. 2	Луганська	I	-	-	-	-	-	
13	Новоамросіївка-3, к. 4	Донецька	I	С-З	18	15	1,3	пери-ферійна	
14	«Ударник», к. 2	Донецька	I	С-З	34	27	2	домі-нантна	протилежний до к. 2
15	«Ударник», к. 3	Донецька	I	С-З	24	14,5	1,5	домі-нантна	протилежний до к. 3
16	Птич'є	Донецька	I	С-З	61,5	26,5	1,2	одиначна	
17	Миколаївка [Д], к. 1	Донецька	-	ПнЗ-ПдС	44	22	2,5	домі-нантна	протилежний до довгої могили (БК ?)
18	Верхня Маївка-ХІІІ, к. 1	Дніпро-петровська	I	Пн-Пд	54	47	1,8	-	
19	Преображенка II, к. 1	Дніпро-петровська	I	С-З	61			одиначна	протилежний до к. 2
20	Преображенка II, к. 2	Дніпро-петровська	I	С-З	88	53	2,5	одиначна	протилежний до к. 1
21	Губиніха II, к. 3\4	Дніпро-петровська	I	ПнС-ПдЗ	40	30	2	-	«яйцеподібний» насип, поруч із к. 3 неординар пох. БК
22	Широке II, к. 1	Дніпро-петровська	II	ПнЗ-ПдС	112		4,4 - 2,14 -	домі-нантна	«стоподібна» форма; неординар. ямні кк.
23	Терни II, к. 1	Дніпро-петровська	I	ПнС-ПдЗ	51	30	1,9	ней-тральна	
24	Терни II, к. 4	Дніпро-петровська	II	ПнС-ПдЗ	110	52-46-50	4,2 - 4,1 -	домі-нантна	кург. група ДМ
25	Гнаровське, к. 1	Запорізька	I	-	-	-	2	-	

добі пізньої бронзи. За даними стратиграфії вдалося встановити, що з діяльністю носіїв бабинської культури можна пов'язати спорудження досипань I та II. Безпосередньо ж довга могила утворилася після спорудження останнього насипу. Розміри насипу: 34×27 м, висота – не менше 2 м. На нашу думку, ґрунт для насипу брали з його північної сторони, в результаті чого утворився рівчак, що, ймовірно, мав і культове при-

значення, адже в його контексті було знайдено рештки тваринних кісток. Скупчення кісток тварин фіксувалися також під самим насипом на рівні давньої поверхні. Після цього досипання курган набув «яйцеподібної» форми з «гострим» кінцем, спрямованим у бік к. 3. Довга вісь могили була орієнтована по лінії захід-північний захід – схід-південний схід. На жаль, дослідникам не вдалося зафіксувати поховання, до якого на-

лежало досипання. Проте культурна атрибуція останнього була опосередковано підтверджена знахідками в контексті насипу II 4 фрагментів бабинської кераміки, а також даними зведеної для курганів 2 та 3 стратиграфії. Імовірно, поховання було зруйновано під час знесення вершини кургану та влаштування на ній знаку триангуляції [7].

Характерним прикладом довгої могили II типу може слугувати курган 1 групи Широке – II (рис. 1.2). Цю пам'ятку було досліджено експедицією ДДУ 1987 р. Пам'ятка домінувала серед курганної групи, що складалася з 4 курганів (3 епохи бронзи й 1 скіфський), та розташовувалася біля с. Широке Солонянського району Дніпропетровської області. Курган «Довга Могила» мав дві вершини по краях і був неправильної «стопоподібної» в плані форми; довга вісь була орієнтована по лінії північний захід – південний схід. Розміри пам'ятки на момент розкопок становили: загальна довжина за віссю – 112 м, максимальна висота північно-західної вершини – 4,4 м, південно-східної – 2,14 м. Дослідженнями було встановлено, що час оформлення архітектонічної структури пам'ятки слід датувати періодом переходу до пізньої бронзи. Утворення видовженої курганної споруди пов'язується зі здійсненням поховання 6. Воно було зроблене між двома курганами (А та Б) ямного часу. (Слід зазначити, що автор дослідження – І. Ф. Ковальова – вказує на екстраординарність ямного поховання 7 та особливу семантику форми насипу, пов'язаного з цим похованням. Поховання 6 було впущене біля краю південно-східного схилу кургану А. Для цього на площі 3×2,5 м вибрали ґрунт на глибину до 0,2 м, а, згодом з цього рівня було зроблено яму розмірами 2,3×1,4 м, орієнтовану довгою віссю по лінії південний схід – північний захід. Похований лежав у зрубі, що мав перекриття із тонких плах та шару очерету над ними. На дні ями також зафіксовано ще один прошарок очерету. Кістяк чоловіка лежав зібгано на спині з розверненням на лівий бік, череп орієнтований у північний сектор. Кістки лівої руки простягнуті вниз, а правої – зігнуті та покладені на таз. Ноги розміщувалися коліними вліво, стопи підтягнуті до тазу. Інвентар складався із корчаги, з залишками напутньої їжі та гранітного товчачика. В ділянці шиї було знайдено просвердлені ікла вовка, на кістках груднини – вапнякову намистину, а біля лівого ліктьового суглоба зафіксовано кість вівці. Після здійснення опису зазначеного [поховання], над ним було зведено насип (ширина 17–27 м), що об'єднав кургани А та Б в єдиний комплекс видовженої курганної споруди. На думку І. Ф. Ковальнової, для з'єднувального досипання було використано ґрунт з двох западин (глибиною 1,25 м від рівня

давньої поверхні), розташованих уздовж довгої вісі кургану. Як вважає ця ж дослідниця, переносили землю невеликими об'ємами. З'єднувальний вал, можливо, певний час залишався відкритим, про що свідчать стратиграфічні дані. Згодом було здійснено глобальне досипання, яке перекрило усю площу кургану та надало могилі завершеного вигляду. Зведення останнього насипу, напевно, пов'язано з похованням 6 [8].

Прикладом довгої могили III типу може слугувати курган 1 групи Копані – II (рис. 1.3). Насип кургану був видовжений у меридіональному напрямі та мав такі розміри: діаметри – 32×27 м; висота – близько 1 м, від рівня давньої поверхні. За даними стратиграфії, споруду було насипано в один прийом та пристосовано до основного поховання 1. Останнє зроблене в прямокутній материковій ямі, що мала розміри – 2,15×1,4 м та була заглиблена на 0,6 м від рівня давньої поверхні. Яма зорієнтована по лінії схід–захід. Зафіксовано залишки дерев'яного поперечного перекриття. Похований лежав у слабко зібганий позиції на спині, з розверненням на лівий бік. Ноги зігнуті у колінних суглобах під прямим кутом, а в тазу – під тупим. Ліва рука простягнута вздовж тіла, а права зігнута у лікті під гострим кутом та спрямована до лівої. Череп кістяка орієнтований на захід. Варто зазначити цікавий інвентарний набір, що містився в похованні перед скелетом на рівні тазових кісток, та складався з кам'яного бруска та глиняної лячки. Такі поховання С. І. Берестнев схильний відносити до розряду соціально-неординарних, а у подібних видовжених («яйцеподібних») насипах цей дослідник вбачає втілення космогонічної ідеї [9].

Стосовно типологічного різноманіття видовжених курганних споруд хотілося б зробити два зауваження. По-перше, під час дослідження були помічені випадки (Преображенка – II, к. 1/2), коли в процесі діяхронної трансформації архітектонічної структури кургану насип, що певною мірою відповідав параметрам II типологічної групи, згодом включався в контекст глобального досипання, що утворювало могилу I групи [10].

Хотілося б зосередити увагу на специфічності могили біля с. Пришиб, яку ми віднесли до споруд II типологічної групи. Йдеться про кам'яну конструкцію, що перекривала, різною мірою, два протилежно розташованих кургани. Синхронізація з нею поховання, що було зроблено поруч (і з яким пов'язується зведення з'єднувального досипання), вельми умовна. Цілком імовірно, що цей кам'яний заклад певний час автономно відіграв роль з'єднувального елемента, аналога з'єднувальної досипки [11].

До цього слід додати своєрідну «процедуру» злиття насипів у довгу могилу біля с. Михайлики, коли безпосередньо в насип було здійснено

випускне поховання, яке, на думку авторів розкопок, могло мати жертвний характер. Місце поховання, певною мірою, знаходилося в контексті міжкурганного простору [12].

З нашої точки зору, ці випадки є відображенням процесу специфікації певної ритуально-естетичної ідеї, що втілювалася в конкретні архітектурні рішення. Наведені зауваження повинні сприяти усвідомленню як ритуально-семантичного аспекту традиції побудови видовжених курганних споруд, так і генези їх різних типів.

З іншого боку, хотілося б наголосити на випадках, коли в основі довгої могили знаходилися 2–3 невеликі кургани (земляні чи кам'яні), що перекривали фактично синхронні основні поховання. Встановити відносну хронологію появи кожного з них проблематично. Враховуючи можливий «крок стратиграфії» залишається відкритим питання: чи був цей процес перманентний, чи зведення насипів здійснювалося в рамках єдиного циклу ритуальних дій [13]. Отже, незважаючи на те, що умовно ми залучили ці кургани до I групи, перспективним є виділення цих пам'яток у окремий підтип на основі специфіки конструктивного рішення «приєднання».

Щодо конкретних фізичних характеристик видовжених курганних споруд, то слід зазначити, що на даному етапі дослідження можна виокремити кілька видів за градацією за основними параметрами. За останні було прийнято дві суттєві характеристики курганного будівництва: висота та довжина і орієнтація довгої вісі як основного композиційного стрижня довгої могили. З нашої точки зору, доречно виокремлення деяких таксономічних позицій. Зокрема, за висотою можна виділити 3 основні категорії: низька (до 2 м), середня (2–3 м заввишки) та висока (понад 3 м) довга могила. За протяжністю кургану за довгою віссю можна виокремити три позиції: перша – з довжиною до 50 м; друга – з довжиною 50–90 м; третя – понад 100 м. За орієнтацією довгої осі в просторі можна виділити такі довгі могили: а) широтно орієнтовані; б) меридіонально орієнтовані; в) орієнтовані по лінії північний схід – південний захід; г) орієнтовані за лінією північний захід – південний схід.

Розуміючи відносний характер зазначених параметрів та залежність стану об'єкта від конкретних умов археологізації, хотілося б відзначити деякі з помічених закономірностей. Зокрема, на загальному тлі видовжених курганних споруд виділяється домінантна група «низьких» та «середніх» довгих могил, які посідають, різним чином, перші та другі позиції за довжиною осі. Ця ж основна сукупність довгих могил розповсюджена по всіх регіонах Лівобережжя. Вирізняються своєрідні «гіганти» – два кургани в Оріло-Самарському межиріччі (Терни – II, к.4 та Широ-

ке – II, к.1 (рис. 1.2)), що сягають висоти 4 м та довжини понад 100 м [14]. Проте варто зазначити, що ці могили належать до II типологічної групи. Отже, слід враховувати параметри та специфіку зведення первинних насипів, об'єднаних у контекст довгої могили. Розташування подібних екстраординарних об'єктів в Азово-Донецько-Дніпровській зоні знову ж таки підтверджує тези Р. О. Литвиненка. Щодо просторової орієнтації довгих могил, то на даному етапі дослідження встановити якусь чітку закономірність не видається можливим. Хоча можна відзначити, що дещо переважає широтна орієнтація.

Відносно розміщення довгих могил у контекстах курганних ансамблів, то варто зазначити, що, у випадках коли вдалося встановити позицію видовженої курганної споруди, вона характеризується, як «домінантна», або ж «одиначка» (автономний об'єкт). Це характерно для курганів I і II типологічних груп. Цікаво, що така ж традиція зберігалася й за наступних періодів бронзи та РЗВ, що яскраво ілюструє план курганної групи Терни II, де довга могила бабинського часу стала своєрідним структурувальним центром для пізніших довгих курганів зрубного та сарматського часу [15]. Також закономірно виглядає розміщення деяких довгих могил I групи парами. Це простежено у 3 випадках (Преображенка – II кк.1, 2; «Ударник» кк. 2, 3 (рис. 1.2); Миколаївка [Д], к. 1) [16]. Тенденцію до «злиття» двох насипів було певною мірою реалізовано у специфіці добудови локальних досипань у напрямку до іншої однокультурної, між якими, в результаті, лишився невеликий міжкурганний простір – своєрідний «прохід». З нашої точки зору, тут ми стикаємося з архітектурним проявом конкретної сформованої ідеології, основою якої був певний культуровизначальний світоглядний контекст.

Відносно датування наведених старожитностей, то поки що важко чітко встановити їх хронологічну позицію. Проте варто зазначити, що у багатьох випадках побудова довгих могил прив'язана похованнями ранніх горизонтів [17]. Це загалом збігається з виявленою Р. О. Литвиненком генеральною тенденцією інтенсивності курганного будівництва у різні етапи існування бабинської культури [18].

Проблема генези архітектурної традиції видовжених курганних споруд є безперечно одним з головних питань щодо напряму досліджень. Відповісти на нього більш-менш однозначно нині неможливо – це тема нового дослідження. Не претендуючи на остаточне вирішення проблеми, хотілося б навести деякі зауваження.

Щодо часу виникнення та хронологічної протяжності традиції будівництва видовжених курганних споруд, то слід відзначити дослідження

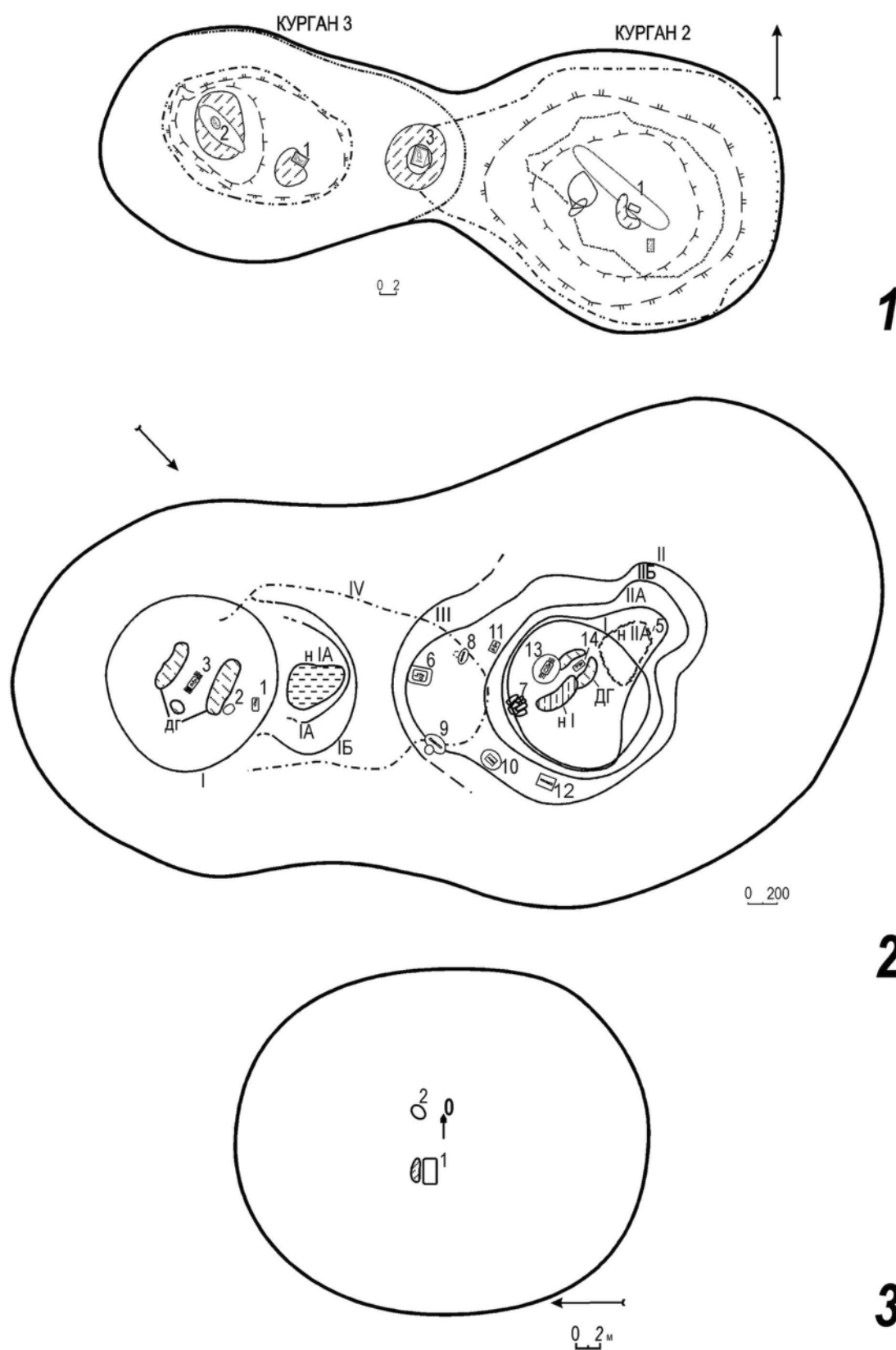

Рис. 1. Основні типи довгих могил бабинської спільноти: 1 – план довгих могил I типу (Ударник, к. 2, 3 (за Полидовичем, 1993, С. 49, Рис. 20)); 2 – план довгої могили II типу (Широке-II, к.1 (за Ковалевою, 1988, Рис.4)); 3 – план довгої могили III типу (Копані-II, к.1 (за Берестневим, 2001, С. 209, Рис. 1)).

С. Ж. Пустовалова на матеріалах кургану «Довга Могила» з групи Чортотлики. Після реконструкції послідовності зведення цього об'єкта згаданий науковець дійшов висновку, що час виникнення довгої могили слід пов'язувати з похованням, яке датується середнім етапом пізньоямної культури (за О. Г. Шапошиковою, В. М. Фоменком, Н. Д. Довженко) [19]. Є й інші свідчення щодо культового використання міжкурбанного простору носіями ямної культурно-історичної спільноти [20]. Враховуючи це, а також деякі положення щодо «відродження» певних традицій ямної культури у бабинський час [21], доречно поставити питання про існування та характерність традиції зведення довгих могил для періоду між ранньої та середньої бронзи.

Відносно поширеності практики будівництва довгих курбанів за часів існування бабинської спільноти у середовищі синхронних культур, то слід сказати, що є свідчення щодо існування аналогічного явища на Донщині та Поволжі. Зокрема, особливої уваги заслуговують пізньоабашевські старожитності лісостепової Донщини та кургани середньої пізньої бронзи Волго-Донського степу [22].

Також цікавим є те, що прояви подібних нестандартних архітектурних традицій бачимо у поховальній практиці племен тшинецько-комарівської культурно-історичної спільноти [23]. Зокрема, деякі випадки поліцентричних курбанних споруд досліджені під час розкопок Войцехівського могильника на Волині. Два кургани мали овальну форму. У той час як курган № 4 (за планом С. С. Гамченка № 1) складався з двох насипів, які, на думку О. Лагодівської, були, скоріш, автономними об'єктами, що згодом «злилися основами». Проте, зважаючи на недосконалу методику польового дослідження, можна припускати синхронний характер зведення «подвійного» кургану [24]. Варто також дода-

ти, що за спостереженнями польських археологів у могильнику біля Російова, кілька маленьких насипів носіїв місцевої групи культури шнурової кераміки були згодом «перекриті курганом тшинецької культури» [25]. Враховуючи висловлене нещодавно Р. О. Литвиненком припущення щодо існування певного, поки що «не дуже зрозумілого» та нетривалого «зв'язку» між середовищем шнурових-постшнурових культур та бабинськими племенами, актуальним є подальший аналіз синхронних поховальних комплексів тшинецько-комарівської культури [26].

Слід також зазначити, що розв'язати питання генези неможливо поза розумінням географічної опосередкованості різних сфер життєдіяльності давніх суспільств. Особлива комбінація елементів екосистеми степів сприяла виробленню моделі побутово-господарської адаптації, в контексті якої розвинулася своєрідна ментальність людності. Слід відзначити неабияке значення географічного фактора у формуванні психологічних настанов давніх скотарів, що необхідно враховувати для розуміння архітектурних традицій того часу. З іншого боку, це відкриває можливість пошуку етнографічних паралелей серед суспільств, що перебували в аналогічних умовах існування.

Отже, на даний момент ми можемо з певністю говорити про виникнення практики систематичного зведення нового типу курбанних споруд (довгих могил) серед носіїв бабинської спільноти. Подальший аналіз матеріалів з інших культурно-хронологічних горизонтів Євразійського Степу та Лісостепу, синхронних бабинській культурі, посприє усвідомленню проблематики видовжених курбанних споруд. Наведені проміжні висновки потокового дослідження, певною мірою, сприяють осягненню сенсу традиції будівництва довгих могил за часів переходу від середньої до пізньої бронзи.

1. Отрошенко В. В. Конструктивные особенности длинных курганов Нижнего Поднепровья / В. В. Отрошенко // Открытия молодых археологов Украины. – К., 1976. – С. 16–18; Ковалёва И. Ф. Культурные комплексы так называемых длинных курганов эпохи бронзы / И. Ф. Ковалёва // Археологические памятники Поднепровья в системе древностей Восточной Европы. – Днепропетровск, 1989. – С. 20; Цимиданов В. В. Длинные курганы Донеччины / В. В. Цимиданов // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий. – Донецк, 2000. – С. 19–21; Цимиданов В. В. З'єднувальні досипки у курбанній архітектурі зрубної культури: проблема семантики / В. В. Цимиданов // Матеріали та дослідження з археології Східної України. Вип. 3 – Луганськ, 2004. – С. 229; Левых Г. А. Длинные курганы эпохи поздней бронзы в лесостепном Подонье / Г. А. Левых // Проблемы исследования памятников археологии Северского Донца. – Луганск, 1990. – С. 79.
2. Макаревич А. В. Нагальні завдання вивчення видовжених курбанних споруд / А. В. Макаревич // Магістеріум. Археологічні студії. – К., 2007. – Вип. 27. – С. 35–39.
3. Литвиненко Р. О. Курганне будівництво бабинської культури / Литвиненко Р. О. // Старожитності. – Харків, 2004. – С. 17–22.
4. Там само. – С. 18.
5. Отрошенко В. В. Вказ. праця. – С. 16–18.
6. Писларий И. А. Погребальный обряд племён многоваликовой керамики / И. А. Писларий // Древняя история населения Украины. – К., 1991. – С. 54; Ковалёва И. Ф. Культурные комплексы ... – С. 21.
7. Полидович Ю. Б. Новые погребальные памятники эпохи бронзы с территории Донецкой области / Ю. Б. Полидович // Археологический альманах. – Донецк, 1993. – №2. – С. 35–36.
8. Ковалёва И. Ф. Культурные комплексы... / И. Ф. Ковалёва – С. 31–32, – Рис. 4, 5.5–5.9.
9. Берестнев С. И. Восточноукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н.э.) / С. И. Берестнев. – Харьков, 2001. – С. 60, 133. – Рис. 50.
10. Ковалёва И. Ф. Раскопки курганов в Среднем Приорелье / И. Ф. Ковалёва, А. В. Андросов, С. Е. Мухопад, В. Н. Шалов.

- будов // ПАП. – Днепропетровск, 1985. – С. 18–23. – Рис. 3.24, 3.26–3.31, 5.
11. Гершкович Я. П. Культурно-хронологические группы погребений эпохи средней-поздней бронзы кургана у с. Пришиб / Я. П. Гершкович // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. – К., 1982. – С. 46–61.
 12. Луговая Л. Н. Михайликовский курган раннесрубного времени / Л. Н. Луговая, Ю. А. Шилов // Археологические исследования на Полтавщине. – Полтава, 1990. – С. 43–56.
 13. Литвиненко Р. А. Каменная курганная архитектура культуры многоваликовой керамики / Р. А. Литвиненко // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий. – Донецк, 2000. – С. 12–19.
 14. Ковалёва И. Ф. Культурные комплексы... – С. 31–32, Рис. 4, 5.5–5.9; Ковалёва И. Ф. Исследование курганов группы «Долгой могилы» у с. Терны в Приорелье / И. Ф. Ковалёва, А. В. Андросов, В. Н. Шалобудов, Г. И. Шахров // Памятники бронзового и РЖ веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987. – С. 12–24. – Рис. 3.
 15. Ковалёва И. Ф. и др. Исследование курганов... – С. 12–24.
 16. Ковалёва И. Ф. и др. Раскопки курганов... – С. 18–23. – Рис. 3.24, 3.26–3.31, 5; Полидович Ю. Б. Новые погребальные... / Ю. Б. Полидович – С. 35–54, Рис. 20, 21.
 17. Ковалёва И. Ф. Культурные комплексы... – С. 20–33; Литвиненко Р. А. Каменная курганная... – С. 18; Лугова Л. М. Курганы эпохи бронзы поблизу селища Білики у Поворсклі / Л. М. Лугова // АЛЛУ. – 2002. – № 2; 2003. – № 1. – С. 69.
 18. Литвиненко Р. А. К оценке культуры многоваликовой керамики левобережной украинской лесостепи / Р. А. Литвиненко // Проблемы истории и археологии Украины : Тезисы докладов научной конференции. – Харьков, 1999. – С. 9–11.
 19. Мозолевський Б. М. Курган «Довга Могила» з групи Чортомлика / Б. М. Мозолевський, С. Ж. Пустовалов // Культурологічні студії. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 118–140.
 20. Попандопуло З. Х. Курган «Соколовский» у города Пологи / З. Х. Попандопуло // ДСПК. – Запорожье, 1991. – Вип. II. – С. 66–76.
 21. Писларий И. А. Погребальный обряд ... – С. 62.
 22. Левых Г. А. Длинные курганы... – С. 79–80; Пряхин А. Д. Стратифицированный срубный курган Подгоренского могильника / А. Д. Пряхин, Ю. П. Матвеев // Труды Воронежского областного краеведческого музея. – Воронеж, 1994. Вип. 2. – С. 36–50; Сергачков И. В. Курганы у хутора Авилов в низовьях реки Иловли / И. В. Сергачков // Материалы по археологии Волго-Донских степей. – Волгоград, 2004. – Вип. 2. – С. 4–54.
 23. Березанская С. С. Северная Украина в эпоху бронзы / С. С. Березанская. – К., 1982. – С. 148, Рис. 50; Лагодовська О. Ф. Войцехівський могильник бронзової доби на Волині // Археологія. – 1948. – Т. II. – С. 62–66.
 24. Лагодовська О. Ф. Войцехівський могильник... – С. 62–66.
 25. Археологія УРСР. – К., 1971. – Т. I. – С. 353.
 26. Литвиненко Р. О. Статеві-вікова диференціація в поховальному обряді бабинських культур / Р. О. Литвиненко // МДАСУ. – Луганськ, 2007. – Вип. 7. – С. 171.

A. Makarevych

LONG BARROWS OF BABINO CULTURE

The article is devoted to analysis of architectural tradition of non-concentric burial mounds ("dovgi mohyli") of Babino tribes (2000-1600 BC). Some considerations about features of long barrows are stated. In addition, investigated phenomenon is discussed in context of similar tendencies in sacral architecture of simultaneous cultures of East Europe.